

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historicolitteraria 23 (2023)

ISSN 2081-1853

DOI 10.24917/20811853.23.27

Piotr Borek

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

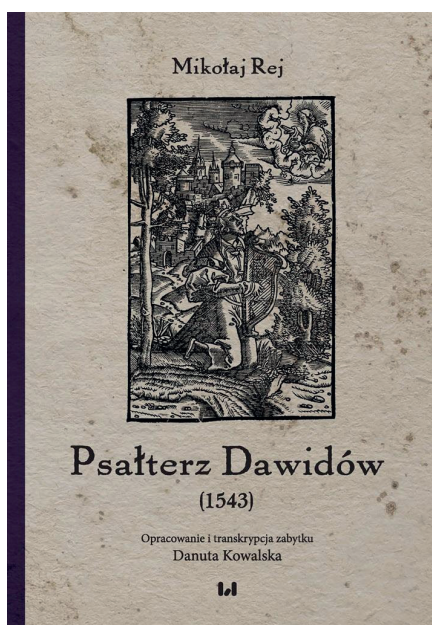
ORCID: 0000-0003-3031-7722

Renesansowa sztuka parafrazy – nowe wydanie

Psalterza Dawidowego Mikołaja Reja

[Mikołaj Rej, *Psalterz Dawidów* (1543), opracowanie i transkrypcja zabytku

Danuta Kowalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2022, ss. 525]

Najnowsza edycja *Psalterza Dawidowego* Mikołaja Reja stanowi zwieńczenie kilkunastu lat eksplikacji tego religijnego zabytku przez Danutę Kowalską. Warto wspomnieć, iż łódzka badaczka wydała wcześniej książkę *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”*¹, a ponadto kilka pomniejszych artykułów i szkiców dotyczących zapomnianej renesansowej parafrazy starotestamentowych psalmów².

Sprawa autorstwa wydanego anonimowo *Psalterza Dawidowego* nastroczała wcześniejszym wydawcom oraz interpretatorom sporo kłopotów. Wystarczy przypomnieć za autorką wstępu do najnowszej

¹ D. Kowalska, *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”*, Łódź 2013.

² Taż, *Reminiscencje szlacheckiej wspólnoty kulturowej w „Psalterzu Dawidowym” Mikołaja Reja*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2014, t. 60, s. 137–152; *Osobliwości leksykalne w „Psalterzu Dawidowym” Mikołaja Reja*, „Roczniki Humanistyczne” 2016, t. 64, z. 4, s. 51–70; *Kształt stylistyczny człowieczej rozmowy z Bogiem w modlitwach „Psalterza Dawidowego” Mikołaja Reja*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 2017, t. 51, s. 157–172; *O stylu biblijnej prozy Mikołaja Reja (na podstawie „Psalterza Dawidowego”)*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2019, nr 5, s. 209–223.

edycji, iż jako pierwsi powiązali nazwisko Reja z zabytkiem Ludwik Sobolewski i Adam Bełcikowski³. O ile dla pierwszego dowód na Rejowe autorstwo stanowiły modlitwy pomieszczone przy psalmach, o tyle drugi z uczonych uzupełnił tę argumentację o profil wyznaniowy tłumacza (protestantyzm), obecność wierszy do czytelnika, a ponadto celowe usunięcie tytułowych kart zabytku (w zachowanych egzemplarzach), sugerujących różnowierczy profil twórcy⁴. Argumenty badaczy uznał pierwszy wydawca *Psalterza Dawidowego* Stanisław Ptaszycki, który – mając jednak trochę wątpliwości – posłużył się nawiasowym określeniem autora prozatorskiej parafrazy⁵. W kolejnych latach w dyskusję włączył się Aleksander Brückner, przytaczając kilkadziesiąt leksemów i zwrotów charakterystycznych dla pisarstwa Rejowego⁶. Niezależnie od zrekapitulowanych przez Danutę Kowalską opinii na temat autorstwa Reja *Psalterza Dawidowego* trzeba pamiętać, iż kilku badaczy spuścizny Reja nadal traktowało dzieło jako anonimowe (np. Tytus Adam Działyński, Tadeusz Grabowski, Jan Łoś, Wacław Aleksander Maciejowski, Michał Wiszniewski). Stulecie XX przyniosło kilka dodatkowych analiz dzieła religijnego pod kątem autorskiej atrybucji. Tadeusz Witczak skłaniał się do przypisania tekstu Rejowi, choć zaznaczył, iż definitywnych rozstrzygnięć nie można poczynić⁷. Rozwijając spostrzeżenia Aleksandra Brücknera, interesującą tezę postawiła Maria Kossowska, która stwierdziła, iż Reja musiał wspierać jego przyjaciel Andrzej Trzeciecki – znawca hebrajszczyzny, łaciny oraz greki⁸. Zdaniem Janusza Tadeusza Maciuszki współpracownikiem Reja mógł być również nieznaną teolog niemiecki⁹. Natomiast Rafał Leszczyński uważa, że tym pomocnikiem był spowiednik królowej Bony Franciszek Lismanin, świetny hebraista oraz zwolennik reformacji¹⁰.

Dokonana przez Danutę Kowalską rekapitulacja stanu badań nad domniemanym autorstwem *Psalterza Dawidowego* prowadzi uczoną do wniosku, iż twórcą parafrazy jest bezsprzecznie Mikołaj Rej. Badaczka uzupełnia wcześniejsze spostrzeżenia o kilka cech stylistyczno-językowych, które uznać można za charakterystyczne dla prozy autora *Kupca*.

W części wstępnej krytycznej edycji łódzka językoznawczyni omawia również sześć zachowanych egzemplarzy zabytku (cztery wydane w roku 1543, a dwa ok. 1548), zwracając uwagę na datę i miejsce obu wydań. Dzięki odnalezieniu stosunkowo niedawno

³ Taż, *Czy Mikołaj Rej jest autorem prozatorskiej parafrazy „Psalterza Dawidowego”? O dylematach badacza w ustalaniu autorstwa dawnych tekstów*, „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo” 2017, t. 65, z. 6, s. 133–147.

⁴ Por. A. Bełcikowski, *Mikołaj Rej z Nagłowic. Studium literackie*, „Pamiętnik Naukowy, Literacki i Artystyczny” 1867, t. 1, s. 1–33, 214–237.

⁵ (Mikołaj Rej z Nagłowic), *Psalterz Dawidów*, wyd. S. Ptaszycki, Petersburg 1901.

⁶ A. Brückner, *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, Kraków 1902, s. 75, tenże, *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Kraków 1905, s. 50.

⁷ T. Witczak, *Studia nad twórczością Mikołaja Reja*, Warszawa–Poznań 1975, s. 86.

⁸ M. Kossowska, *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968, s. 137.

⁹ J.T. Maciuszko, *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI w.*, Warszawa 2002, s. 171–172.

¹⁰ R. Leszczyński, *Psalterz prozą Mikołaja Reja*, „Jednota” 2005, nr 1–2, s. 14.

kompletnego egzemplarza z 1543 roku¹¹ – tłoczonego w krakowskiej drukarni Macieja Szarfenberga – możliwa okazała się krytyczna edycja, która przybliżyła współczesnemu odbiorcy nieznany bliżej tekst Reja z czasów jego konwersji wyznaniowej z katolicyzmu na protestantyzm.

Za szczególnie cenne we wstępie do lektury *Psałterza Dawidowego* należy uznać te rozważania Kowalskiej, w których koncentruje się ona na strukturze zabytku. Okazuje się, iż Rej sięgał do tradycji średniowiecznej, proponując (zgodnie z podtytułem dzieła na tytułowej karcie) układ obejmujący: „Przytem też argument, to jest wyrozumienie rzeczy, o czym prorok mówił jest, przed każdym Psalmem krotcze napisan. Przytem też za każdym Psalmem jest napisana modlitwa krotkimi słowy według podobieństwa onegoż Psalmu”¹². Czyli oprócz incipitu z Wulgaty Rej poprzedził parafrazę każdego psalmu omówieniem (argument), natomiast poniżej zawarł modlitwę z doksologią. Dodatkowym składnikiem konstrukcji okazują się marginalne dopiski, będące streszczeniem zawartości psalmu, a zarazem wykładnią dydaktyczną, którą czytający mógł wykorzystać do medytacji.

Jak słusznie zauważyła łódzka językoznawczyni, przekład Rejowy „prawdopodobnie pełnił funkcję podręcznego modlitewnika, na co mogą wskazywać m.in. mały format książki, duży wyrazisty druk oraz dydaktyczny charakter dołączonych do psalmów komentarzy i niektórych modlitw” (s. 18). Wracając do wpływu średniowiecznej tradycji przekładowej, warto podkreślić, iż w dziele Reja odzwierciedla ją wprowadzenie argumentów oraz modlitw. Były one już obecne w tłumaczeniach *Księgi Psalmów* – zarówno w *Psałterzu krakowskim* i *Psałterzu puławskim*, jak również *Żołtarzu Dawidów* Walentego Wróbla. Wskazane elementy doprowadziły znawców utworów religijnych nagłowiczana do wniosku, iż dzieło z jednej strony kultywuje wyznanie katolickie, z drugiej jednak może stanowić zawoalowany przejaw sympatii protestanckich (ewangelickich). Dla Zbigniewa Nowaka publikacja psalterza stanowić miała wsparcie reformacji, natomiast „zewewnętrzna osłonka, stwarzająca zamierzone pozory, to manifestacja ideowej prawowierności na użytek cenzury”¹³. Z kolei dla lubelskiej badaczki *Psałterz Dawidów* stanowi dzieło niejednorodne i niejednoznaczne pod względem konfesyjnym¹⁴.

Na tle interpretacji literaturoznawczych wyróżniają się analizy Danuty Kowalskiej, która jednoznacznie stwierdziła, iż psalterz Reja zdecydowanie różni się od średniowiecznych translacji. Otóż tłumacz nie respektował biblijnych wersetów, w to miejsce wprowadzając obszerniejsze akapity. Zrezygnował też w części argumentacyjnej z erudycji historycznej, charakteryzującej zabytki okresu średniowiecza. Hołdując

---

¹¹ Zabytek zlokalizował i opisał Stanisław Siess-Krzyszczkowski w: „*Psałterz Dawidów*” w *Przekładzie Mikołaja Reja. Nowe ustalenia chronologii wydań i impresorów*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2019, t. 13, s. 347–350.

¹² M. Rej, *Psałterz Dawidów (1543)*, opracowanie i transkrypcja zabytku D. Kowalska, Łódź 2022, s. 51 (dalej numeracja stron w tekście głównym).

¹³ Z. Nowak, *Mikołaja Reja literacka służba reformacji*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1970, t. 15, s. 42.

¹⁴ M. Hanusiewicz, *Mikołaja Reja lektura Psalmów*, w: *Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, red. J. Sokolski, M. Cieński, A. Kochan, Wrocław 2007, s. 88.

zasadzie zrozumiałości przekazu, często stosował amplifikacje, poszerzające biblijny pierwowzór. Jak zauważyła Kowalska:

Nierzadko Rej kumulował kilka wersów oryginału w jednym akapicie, czasem akapity obejmują tylko część wersu lub wersów oryginału lub są kombinacją następujących po sobie wersektów. W rezultacie pewne wersy lub ich fragmenty znajdują się praktycznie poza tekstem albo są tylko aluzyjnie wspomniane, inne zaś są znacznie rozbudowane. Trudno więc nazwać dzieło Reja pracą translatorską w rozumieniu współczesnej bibliistyki. Jest to raczej parafraza, swobodne tłumaczenie na poziomie większych jednostek tekstu, przede wszystkim wersektów (s. 21).

Badaczka zwraca też uwagę na fakt, iż ten typ techniki przekładowej był dość popularny w europejskich translacjach. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami podkreśla ona zarazem możliwy wpływ (poza prymarną Wulgatą) parafrazy psalmów autorstwa holenderskiego hebraisty Jana van den Campen (Campensisa), opublikowanej w Krakowie w roku 1532¹⁵. Kwestia źródeł parafrazy Reja nie została ostatecznie ustalona, choć niewątpliwie da się uchwycić posiłkowanie się przez autora *Żywota Józefa* wcześniejszym tłumaczeniem Campensisa.

Wyróżnikiem stylu Reja okazuje się nasycenie tłumaczenia porównaniami zaczerpniętymi z życia codziennego oraz własnych doświadczeń egzystencjalnych. Te marginalne uwagi tłumacza miały na celu zinterpretowanie biblijnych realiów oraz przybliżenie ich polskiemu odbiorcy. Autorka wstępu podkreśla też znaczenie „leksemów osobliwych, nieznanych szesnastowiecznej polszczyźnie” (np. *chłubiwość, omieszkwacz, zatworzenie, względnienie, radościwy, sprzygodliwy, oparkanić, ośpiewać, usprawować, wyższyć*). Owe „indywidualizmy” miały pełnić funkcję ekwiwalentów synonimicznych, dubletów słowotwórczych. Jednocześnie urozmaicały polszczyznę literacką wczesnego renesansu, przyczyniając się do rozwoju stylu religijnego, odróżniającego się od wypowiedzi potocznych. Niewątpliwie partie eksplikacyjne części wprowadzającej do lektury uznać wypada za wielce przydatne, gdyż lokują one *Psalterz Dawidów* Reja na szerszym tle kulturowym, ze szczególnym uwzględnieniem postawy tłumacza względem tekstu kanonicznego.

Edycja została pomyślana jako wydanie popularnonaukowe, a zasady transkrypcji podporządkowane regułom zawartym w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich* (z roku 1955) przy uwzględnieniu nowszych zaleceń historyków języka. Mając na uwadze szerszy krąg odbiorców, badaczka stwierdziła, że „komentarze ograniczono do niezbędnego minimum i umieszczano jedynie w sytuacji, gdy dana forma mogła stwarzać problemy w prawidłowym jej odczytaniu” (s. 37). Dokładna lektura zabytku i objaśnień do tekstu pozwala stwierdzić, iż psalterz został należycie skomentowany, bez przerostów similiów oraz rozległych kontekstów pobocznych, które wpłynąć mogły na proces lekturowy.

¹⁵ I. Campensis, *Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretation*, w drukarni Floriana Unglera, Kraków 1532.

Niewątpliwie cennym dodatkiem okazuje się trzydzieści rycin obejmujących wybrane karty *Psalterza Dawidowego* Mikołaja Reja. Dzięki temu można porównać zabytek z proponowaną przez uczoną transkrypcję. Zdarzają się oczywiście miejsca, które okazują się dyskusyjne – uwaga ta dotyczy przede wszystkim objaśnień pewnych wyrazów i zwrotów. Niekiedy można odnieść wrażenie, iż fragmenty zabytku z 1543 roku były objaśniane intuicyjnie lub bez należytego rozpoznania kontekstu. Oczywiście są to incydentalne przypadki, jednak dowodnie ukazują, iż nawet dla znawców języka renesansu teksty religijne wieków dawnych stanowią trudne wyzwanie.

Wypada z satysfakcją przyjąć najnowszą edycję *Psalterza Dawidowego*, która stanowi owoc wieloletniego trudu badawczego Danuty Kowalskiej. Można mniemać, iż edycja ta przyczyni się do pogłębienia badań nad profilem konfesyjnym Mikołaja Reja, a poza tym będzie prowokować do lepszego rozpoznania stylu religijnego wczesnego renesansu, którego współtwórcą był niewątpliwie autor *Kupca*.

Bibliografia

- Bełcikowski A., *Mikołaj Rej z Nagłowic. Studium literackie*, „Pamiętnik Naukowy, Literacki i Artystyczny” 1867, t. 1, s. 1–33, 214–237.
- Brückner A., *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Kraków 1905.
- Brückner A., *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, Kraków 1902.
- Campensis I., *Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretation*, w drukarni Floriana Unglera, Kraków 1532.
- Hanusiewicz M., *Mikołaja Reja lektura Psalmów*, [w:] *Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, red. J. Sokolski, M. Cieński, A. Kochan, Wrocław 2007, s. 15–23.
- Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968.
- Kowalska D., *Czy Mikołaj Rej jest autorem prozatorskiej parafrazy „Psalterza Dawidowego”? O dylematach badacza w ustalaniu autorstwa dawnych tekstów*, „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo” 2017, t. 65, z. 6, s. 133–147.
- Kowalska D., *Kształt stylistyczny człowieczej rozmowy z Bogiem w modlitwach „Psalterza Dawidowego” Mikołaja Reja*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 2017, t. 51, s. 55–70.
- Kowalska D., *O stylu biblijnej prozy Mikołaja Reja (na podstawie „Psalterza Dawidowego”)*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2019, nr 5, s. 209–223.
- Kowalska D., *Osobliwości leksykalne w „Psalterzu Dawidowym” Mikołaja Reja*, „Roczniki Humanistyczne” 2016, t. 64, z. 4, s. 51–70.
- Kowalska D., *Reminiscencje szlacheckiej wspólnoty kulturowej w „Psalterzu Dawidowym” Mikołaja Reja*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2014, t. 60, s. 137–152.
- Kowalska D., *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”*, Łódź 2013.
- Leszczyński R., *Psalterz prozą Mikołaja Reja*, „Jednota” 2005, nr 1–2, s. 14–16.
- Maciuszko J.T., *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI w.*, Warszawa 2002.
- Nowak Z., *Mikołaja Reja literacka służba reformacji*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1970, t. 15, s. 23–55.

Rej M., *Psalterz Dawidów (1543)*, opracowanie i transkrypcja zabytku D. Kowalska, Łódź 2022.

(Mikołaj Rej z Nagłowic), *Psalterz Dawidów*, wyd. S. Ptaszycki, Petersburg 1901.

Siess-Krzyszkowski S., „*Psalterz Dawidów*” w *przekładzie Mikołaja Reja. Nowe ustalenia chronologii wydań i impresorów*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2019, t. 13, s. 347–350.

Witczak T., *Studia nad twórczością Mikołaja Reja*, Warszawa–Poznań 1975.